

HETEROTOPIC VIEW

Journal homepage: www.heterotopicview.comHETEROTOPIC
VIEW
Social Science Journal

ÜSTÜNLÜK TEORİSİ BAĞLAMINDA BEKRİ MUSTAFA FIKRALARI

BEKRİ MUSTAFA JOKES IN THE CONTEXT OF SUPERIORITY THEORY

Sevim ÇİFTÇİ

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Öğretim Görevlisi, svmciftci23@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7703-6533

Doi: 10.5281/zenodo.8051325

Makale Bilgisi

Gönderildiği Tarih
06-01-2023
Kabul Edildiği Tarih
02-05-2023
Yayınlanma Tarihi
20.06.2023

Article Info

Date Submitted
06.01.2023
Date Accepted
02-05-2023
Date Published
20.06.2023

Anahtar Sözcükler

Fıkra, Mizah, Bekri Mustafa,
Üstünlük teorisi.

Keywords

Joke, Humor, Bekri Mustafa,
Theory of superiority.

Öz. Topluları bir arada tutan ve onlara millet olma vasfı kazandıran ortak bellekleri, kültürleridir. Fıkralar ait olduğu toplumun örf, adet, gelenek, göreneklerini, inançlarını, zekâsını, olaylar karşısındaki duruşunu başka bir deyişle dünyayı algılayış şeklini yansıttığı için Türk halk edebiyatının daha genel anlamda ise Türk edebiyatının ve kültürümüzün önemli yapı taşlarından biridir. Sözlü kültür ürünlerimizden değişen zamana ayak uydurarak her dönemde sevilip yaşatılan fıkralar mizah öğelerinden biridir. Kültürümüzde oldukça zengin bir varlık gösteren fıkralar genel olarak belirli tipler etrafında oluşmuştur. İçinde bulunduğu toplumun aynası olan bu tiplerin bazıları dünyaca bilinen bir üne kavuşup kabul görmüş bazıları da belirli bir bölge ile sınırlı kalmışlardır. Bekri Mustafa; tarihe mal olmuş bir şahsiyet, her bölgede tanınan ünlü bir fıkra tipidir. Üzerinde fazla bir çalışma yapılmayan Bekri Mustafa fıkralarının oldukça zengin bir yapıya sahip olduğunu ve Bekri Mustafa fıkralarında gülmeyi ortaya çıkaran sebepleri ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada fıkra öncelikle kavram ve tür olarak açıklandıktan sonra Bekri Mustafa fıkralarının çeşitli fıkra tasnifleri içindeki yeri belirlenmiştir. Şöhreti günümüze kadar gelen Bekri Mustafa tanıtıldıktan sonra mizah kavramı ve üstünlük teorisi hakkında kısa bir bilgi verilip Bekri Mustafa fıkraları "Üstünlük Teorisi" bağlamında değerlendirilmiştir. İncelemeye esas aldığımız 117 fıkra okunmuş bu fıkralar içerisinde 48 tanesi mizah teorileri açısından incelemeye esas alınmıştır. İnceleme sonunda 48 fıkradan yirmi iki tanesinin üstünlük teorisi bağlamında açıklanmaya uygun görüldüğü tespit edilmiştir.

Abstract. The common memories of the societies are their cultures that holds together them and qualifies to be a nation. Because of the fact that the jokes reflect the customs, traditions, beliefs, intelligence, and attitude on events, in other words way of the perceiving the world of the society they are belong to, they are one of the important components in Turkish folk literature and in a more general sense Turkish literature and our culture. From our oral culture products, the joke that loved and cherished at all times by keeping up with the changing times is one of the humor elements. The jokes that represents a rich presence in our culture, had been composed generally around certain types. Some of these types who are the mirror of the society they lived in, had become famous in worldwide and accepted by others, on the other hand some of these types had limited in a particular region. Bekri Mustafa is a historical figure and a joke type who is known in every region. In this study, which aims to reveal the reasons that reveal the laughter in Bekri Mustafa jokes, the place of Bekri Mustafa jokes in various joke classifications has been determined after firstly explaining the joke as a concept and genre. After the introduction of Bekri Mustafa, whose fame has survived to the present day, a brief information is given about the concept of humor and the theory of superiority, and Bekri Mustafa jokes are evaluated in the context of "Supremacy Theory". 117 jokes, which we took as a basis for the analysis, were read and 48 of these jokes were taken as a basis for the study in terms of humor theories. At the end of the examination, it was determined that twenty-two of the 48 jokes were deemed appropriate to be explained in the context of superiority theory.

1. Giriş

Arapçadan dilimize yerleşen fıkra kelimesinin yerine farklı sözcükler de kullanılmıştır. “Batı Türklerinin bu nev’i hikâyeleri kısca, masal, nükte, mizah, hikâyet (hikâye) ve latife gibi eş anlamlı terimlerle karşıladığını görmekteyiz.” (Özkan, 1982, s. 134).

Genellikle terim olarak birbirine yakın ifadelerle tanımlanan fıkra Türk boylarında değişik isimlerle karşılanmaktadır. “Türkmencede ‘Yomak’, ‘Şorta söz’, ‘Gülki gürrin’; Tatarcada ‘Kızıklı’, ‘Kölkele’, ‘Latifa’, ‘Mezek’; Karakalpakçada ‘Anuz’; Kazakça-da ‘Küldirgi engime’, ‘Azil’; Kumukçada ‘Anekdot’, ‘Anektod habar’; Başkurtçada ‘Mezek/mereke’; Altaycada ‘Katım’, ‘Katımçılı’, ‘Kuuçın’; Kırgızcada ‘Comok’, ‘Tamaşa’, ‘Ilakap’, ‘Takmaza’, ‘Azil’, ‘Külörlük’, ‘Şakaba’, ‘Askıya’; Azericede ‘Latife’; Çuvaşçada ‘Şüt’; Özbekçede ‘Latifa’; Gagauzçada ‘Nükte, cümbüş’; Uygurcada ‘Latıpa’; Hakasçada ‘Hormaçı çooñ’; Karaçay-Malkarcada ‘Hapar’, ‘Çam’; Nogaylar ‘Külki’, Saha Türkleri ‘Kürücüös kepsen’, ‘Ostuoruya’ şeklinde kullanılmaktadır (Bayraktar, 2010, s. 30).

Kaşgarlı Mahmut’un miras bıraktığı eşsiz eseri Dîvânü Lüğât’it - Türk’te ilk kez “küg” ve “külüt” sözcükleri ile karşılanan fıkra “Halk arasında ortaya çıkıp halkı güldüren şey; halk arasında gülünç olan nesne” (Abalı, 2016, s. 115) olarak tanımlanmıştır.

Fıkra kelimesi Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlük ’ünde (2023) “kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikâyecik” olarak tarif edilmiştir.

TDV İslam Ansiklopedisi’nde latife kelimesinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren fıkra, nükte, nekre gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılmaya başlandığı, 19. yüzyılın son çeyreğinde ise “letâif” adının yanı sıra ‘fıkaret’(fıkralar) kelimesinin de yer aldığı, latife ve fıkra kelimelerinin bir süre birlikte kullanıldıktan sonra fıkra teriminin yaygınlaştığı belirtilmiştir (Altunel, 2003, s. 109 -110). Bu terim Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde ise; “Fıkra, Türk halk edebiyatında daha çok sözlü geleneğin malı, latife, nükte türünde kısa hikâyelere verilen ad” (1979, s. 220) olarak tanımlanmıştır.

Türk halk edebiyatının anlatmaya dayalı ve en sevilen türlerinden biri olan fıkra birçok araştırmacı tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Şükrü Elçin fıkrayı “Umumiyetle gerçek hayat hadiselerinden hareketle hisse kapmayı hedef tutan ve temelinde az çok takılma, nükte, mizâh, tenkit ve hiciv bulunan sözlü, kısa, mensur hikâyelere fıkra adı verilir.” (1986, s. 566) olarak; Dursun Yıldırım ise “Hikâye çekirdeğini hayattan alınmış bir vaka veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı, beşeri kusurlarla, içtimai ve günlük hayatları, zıddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları sağduyuya dayalı ince bir mizah, hükmetli bir söz, keskin bir istihza yoluyla yansıtan, umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesir diliyle yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret, yaygın epik-dram türündeki realist hikâyelerden her birine verilen isimdir.” (1999, s. 3) şeklinde açıklar.

Kıscası gerçek yaşamı konu edinen, güldürürken düşündüren, toplumun aksayan yönlerini eleştiren, ait olduğu toplumun olaylar karşısındaki tavrını ve zekâsını yansıtan, genellikle mensur olsa da zaman zaman manzum parçaları da bünyesinde barındıran fıkralar edebiyatımızın gür sesli ve popüleritesi azalmayan canlı bir türüdür.

1.1. Çeşitli Fıkra Tasnifleri İçerisinde Bekri Mustafa’nın Yeri

Fıkra tipi; olayın merkezinde bulunan kişi, fıkranın ana kahramanıdır. Halk edebiyatı alanında önemli çalışmalar yapan Pertev Naili Boratav, fıkra tiplerini iki ana başlıkta incelemiştir. Bu tasnife göre Bekri Mustafa, I. grup “Kişileri belli halk tipleri olan fıkralar” ana başlığının bir alt başlığı olan “Ünlü adlar taşıyan ve gerçekten tarihe mal olmuş sayılan kişiler” arasında yer almaktadır. Nitekim Bekri Mustafa dönemini ve hatta yaşadığı coğrafyayı da aşan bir üne kavuşmuştur. (1969, s. 93).

Fıkra tipinin ne olduğunun ortaya konulmasıyla tasniflerdeki karışıklığın da giderileceğini söyleyen Dursun Yıldırım, fıkra tiplerini yedi ana başlık altında toplar. Dursun Yıldırım’ın tasnifine göre Bekri Mustafa I. grup “Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdî tipler” ana başlığının bir alt başlığı olan “Türk boyları arasında tanınan tipler” grubunda yer almaktadır. (1999, s. 24-25).

Türk halk edebiyatına büyük hizmetlerde bulunmuş Saim Sakaoglu’nun tasnifinde ise fıkra tipleri üç ana başlık altında ele alınırken bu üç ana başlık da kendi içinde detaylandırılarak verilmiştir. Saim Sakaoglu’nun dikkat çeken tasnifinde Bekri Mustafa, I. grup “Tarihte yaşamış şahıslar etrafında teşekkül eden fıkralar” ana başlığının bir alt başlığı olan “Her bölgede tanınan ünlü tipler” arasında yer almaktadır (1992, s. 43-44).

1.2. Bekri Mustafa Kimdir?

Adı ilk kez Evliya Çelebi’nin “Seyahatname” sinde geçen ve hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlı olan Bekri Mustafa; Osmanlı sınırları içinde yaşamış, toplumun aksayan yönlerini eleştirirken dönemin baskıcı anlayışına başkaldıran ve tepkisini korkusuzca dile getiren bir fıkra tipi ve halk kahramanıdır. Ayyaş olduğu hâlde kıvrak zekâsı ve hazırcavahlığı ile tanınıp çok sevilen Bekri Mustafa’nın şöhreti dönemini aşarak günümüze kadar gelmiştir.

Bekri Mustafa ile ilgili fıkra, latife ve hikâyeleri bir araya getirerek bir kitap olarak neşreden Himmetzâde, onun İstanbul’da Kadırga yakınlarında Cinci Meydanı ile Küçük Ayasofya Camii arasındaki bir evde hicri 1010 tarihinde doğduğunu belirtir (Emeksiz, 2010, s. 2). Pertev Naili Boratav, “100 Soruda Türk Halk Edebiyatı” adlı eserinde Bekri Mustafa’nın hayatına ait bazı bilgilere yer vermiştir. Boratav, Bekri Mustafa’nın IV. Murat ile çağdaş olup ayyaşlığı ile tanındığını belirtmektedir (1969, s. 94).

Bekri Mustafa’nın 17. yüzyılda IV. Murat devrinde yaşadığı görüşü yaygındır. Ancak Necdet Rüştü Efe, “Türk Nüktecileri” adlı eserinde Bekri Mustafa’dan bahsederken Bekri’nin Edirnekapı Yeniçeri Mezarlığı’nın dışında bulunan bir mezar yığınınındaki mezar taşı kitabesinden hareketle H. 1235 (M. 1819) tarihinde öldüğünü,

dolayısıyla IV. Murat devrinde yaşamadığını; IV. Mustafa ve III. Selim devrinde yaşadığını belirtir. IV. Murat ile IV. Mustafa'nın "dördüncü" sıfatından dolayı karıştırıldığını ve halkın çok kısa süre tahtta kalan, parlak bir saltanata sahip olmayan IV. Mustafa'yı değil de Viyana kapılarına dayanan Bağdat'ı fetheden IV. Murat'ı Bekri'nin fıkralarına kattığını, Bekri Mustafa'nın içkiyi yasaklayan bir padişahın nedimi olamayacağını savunmuştur (2013, s. 60-64).

IV. Murat'ın şehzade olduğu ilk dönemlerde Bekri'nin meziyetlerini iştittiği ve tahta çıktığında da onu nedimleri arasına aldığı söylenir. Bir başka rivayete göre de IV. Murat'ı içkiye Bekri Mustafa alıştırılmıştır. Dimitri Kantemir tarafından ortaya atılan bu görüş ondan sonra da tekrarlanmıştır (Emeksiz, 2010, s. 3). Bekri Mustafa'nın IV. Murat ile içki içtiğine dair ortaya atılan görüşlerin çıkış noktasını oluşturan fıkralarından biri de şudur:

Bekri Mustafa, bir ara Üsküdar İskelesi'nde kayıçılık yapmaktadır. Bir gün Sultan Murat ile Sadrazam Bayram Paşa kılık değiştirirler. Koca ayaşın kayığına binerler. Sahilden epeyce uzaklaşınca kayıççı, rakı testisini dikip birkaç yudum içer. Sultan Murat:

"Baba testiği uzat, bir yudum su da ben içeyim!" der.

Bekri Mustafa güler:

"Sen içemezsin oğul, içindeki su değil, rakı!"

Padişah:

"Niye içemeyelim?" deyince:

"Tahammül edemezsiniz, belli mi olur, hem kendinizi hem beni yakarsınız!"

Padişah, ısrar edince testiği uzatır. Testi elden ele dolaşır. Bir ara Sultan Murat:

"Baba, sen padişah yarasından korkmaz mısın?" diye sorar.

Bekri Mustafa:

"Korkarım, amma padişah beni burada nerden görecektir?" der.

Padişah:

"Ya ben haber verirsem?" deyince;

"Veremezsin, sen de içtin, kellelerimiz beraber gider!" cevabını verir. Bunun üzerine çakırkeyif olan padişah:

"Ya ben padişah, bu adam da Sadrazam Bayram Paşa ise! deyince, Bekri Mustafa kürekleri bırakıp kahkahayı atar:

"Seni köftehor! Ben demedim mi tahammül edemezsin diye! Şunun şurasında iki yudum rakı içtiniz, biriniz padişah, biriniz vezir olmaya kalktınız!" (Akçar, 2010, s. 368).

Fıkroda, IV. Murat'ın Bekri Mustafa ile içki içtiği görülse de işin aslı böyle değildir. "Osmanlı padişahları, aileleri dâhil, hiç kimseyle beraber yemek yemezlerdi. Hatta buna dair Fatih Kanunnamesi'nde

hüküm bile vardır. Sultan Abdülhamid'in son senesine kadar da bu gelenek devam etti. Öyleyse padişahları içki içerken kimsenin görmesi mümkün değildir..." (Şimşek- Elaltuntaş, 2018, s. 31).

IV. Murat'ın içki içip içmediği kesin bilinmese de bilinen şudur ki içki yasağı onun döneminde şiddetli bir şekilde yaşanmıştır. Fıkralarından da anlaşılacağı üzere Bekri Mustafa ise bu yasağı her zaman delmiş ancak hazırcıvaplılığı ve nüktedanlığı sayesinde her seferinde ceza almaktan kurtulmayı başarmıştır.

Babası, annesi, eşi ve çocukları kısacası ailesiyle ilgili bilgiler kesin değildir. Bekri Mustafa fıkralarını ilk kez derleyip kitaplaştıran Himmetzâde, Bekri Mustafa'nın babasının yorgancı esnafı olduğunu, durumu iyi olduğu için de Bekri Mustafa'nın rahat bir çocukluk geçirip iyi bir eğitim aldığı fakat babasını on altı, annesini on sekiz yaşında kaybettiği için eğitimini tamamlayamayıp medreseyi bıraktığını daha sonra da arkadaş çevresinin tesiriyle içkiye başlayıp tüm zamanını İstanbul'un ünlü meyhanelerinde geçirdiğini söyler (Emeksiz, 2010, s. 2).

Anlaşılacağı üzere Bekri Mustafa'nın eğitimi ve mesleği ile ilgili bilgiler de kesin değildir. Birkaç fıkrasından eğitiminin iyi olduğu anlaşılmaktadır. Bu fıkralardan biri de şudur: "Bekri Mahalle İmamı" (Akçar, 2010, s. 514) adlı fıkrada sert mizacı ve kibriyle mahalleliyi bıktıran Küçük Ayasofya imamı, Bekri'ye de her fırsatta zarar verir. Bekri Mustafa ahaliyi de toplayarak Şeyhülislam'a gidip imamı şikâyet eder. Görevden alınan imamın yerine bu hizmet için yeterli birini bulmaları halka söylenir. Nihayetinde Bekri, halk tarafından imam seçilir.

Babası gibi yorgancılıkla uğraştığı, IV. Murat'ın nedimi olduğuna dair bilgiler de bulunan Bekri Mustafa'nın fıkralarından mesleğiyle ilgili bilgilere de ulaşmaktayız. "Bir Daha Tövbe" (Emeksiz, 2010, s. 196) adlı fıkrada müezzin, "Berber İken" (Emeksiz, 2010, s. 256) adlı fıkrada berber çırağı, "Bir Yudum İçince" (Akçar, 2010, s. 368) adlı fıkrada ise Bekri, kayıççı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerçek hayatında eşinin ve çocuklarının olup olmadığı bilinmemekle birlikte fıkralarında az da olsa eşi ve çocuklarına rastlanılmaktadır. "Kırk Gün Hükümdarlık" (Akçar, 2010, s. 562) adlı fıkrada Bekri Mustafa, kırk gün süren hükümdarlığı boyunca eve gitmediği için karısı onu eve almak istemez. "Bekri Mustafa'nın Oğlu Oluyor" (Akçar, 2010, s. 499) adlı fıkrada ise Bekri Mustafa ikiz çocuğu olan bir baba olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bekri Mustafa'nın doğum tarihi gibi ölüm tarihi de kesin değildir. Himmetzâde, Bekri Mustafa'nın henüz genç denilecek yaşta kırk bir yaşında iken dört beş gün süren bir hastalıktan öldüğünü ve vasiyeti gereğince müdavimi olduğu Balıkpazarı meyhaneleri civarında bir kabristana gömüldüğünü söyler (Emeksiz, 2010, s. 5). Bekri Mustafa'nın mezarıyla ilgili görüşler de farklılık göstermektedir. Kaynaklarda bu mezarlardan birinin Balıkpazarı meyhaneleri civarında bulunan bir mezarlıkta olduğu, bu mezarlığın kaldırılıp yerine dükkân ve çarşılar yapıldığı fakat Bekri Mustafa'nın mezarına dokunulmadığı, zamanla bu mezarın yıkılsa da çarşı esnafı tarafından onarıldığı söylenir. Başka bir mezarın da Edirnekapi

Yeniçeri Mezarlığı'nda olduğu söylenmektedir (Akçar, 2010, s. 126). Verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere kahramanımızın hayatı ile ilgili bilgiler farklılık göstermekte ve kesinlik taşımamaktadır.

1.3. Mizah Kavramı ve Üstünlük Teorisi

Mizah, dilimize Arapçadan geçen bir sözcüktür. Aslı “müzah” olan bu kelimenin yanı sıra gülmece sözcüğü de sıklıkla kullanılmaktadır. Gülmece, Güncel Türkçe Sözlük'te(2023) “1.Eğlendirme, güldürme ve bir kimsenin davranışına incitmeden takılma amacını güden ince alay, mizah, humor. 2. Gerçeğin güldürücü yanlarını ortaya koyan edebiyat türü, mizah, ironi” olarak tanımlanırken Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat'te ise “şaka, latife, eğlence, ince alay” (Devellioğlu, 1982, s. 782) gibi sözcüklerin mizahla eş anlamlı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ancak Çiğdem Usta ise “Latife, mizah çeşitlerindedir; ince alay, mizah nedenlerindedir; mizahsa eğlenceli şeylerden yalnızca biridir.” (2009, s. 33) ifadesinde mizahın eğlenceli şeylerden yalnızca biri olduğunu vurgular.

Olumlu birçok yönü olmasına karşın gülme hoş görülmemiş, zaman zaman şeytanî olarak nitelendirilmiştir. Hatta gülmeyle meşgul olmak, ilk çağlardan beri kötü görülmüştür (Morreal, 1997, s. 8). Olumlu ve olumsuz yönleri üzerinde birçok farklı görüşlerin ortaya konulmasının yanı sıra insanoğlunun neye ve niçin güldüğü üzerine uzun zaman kafa yorulmuş, insanın gülme nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır.

İnsanoğlunun varoluşuyla yaşıt olan gülme kavramı üzerinde yüzyıllar boyu araştırmalar yapılmış, gülme kavramı birtakım teoriler ışığında açıklanmaya çalışılmıştır. Gülmenin birçok sebebi vardır. Bütün bu sebepleri kapsayacak bir tanımın yapılamaması gülmeyle ancak birkaç yönden ele almaya çalışan teorilerin ortaya çıkmasına ortam sağlamıştır. Dolayısıyla gülme unsuru parça parça incelenmiş ve her teori gülmenin bir yönünü ele almıştır.

Bilinen en eski gülme teorisi olan üstünlük teorisinin temelini kişinin kendini zekâ, beceri, mevki gibi yönlerden karşısındakinden üstün görmesi oluşturur.

Bu teorisinin geçmişi Platon'a kadar götürülebilir. Platon'a göre bir kimseyi gülünç kılan onun kendisini bilmemesidir. Gülünç kişiler kendisini olduğundan daha varlıklı, daha güzel, daha erdemli veya akıllı sanan kişilerdir. Böyle insanlara gülmekten zevk alınır. Ancak bu gülmenin altında bir kötüleme vardır ve bu kötüleme zararlı olduğundan gülmenin beslenmemesi gerektiğini savunur (Morreal, 1997, s. 8).

Platon'un gülmenin alayın bir türü olduğu görüşüne katılan Aristoteles insanların kendilerine gülünmesinden hoşlanmadıkları için gülmenin haksızlık yaparken yola sokan bir düzenleyici görevi üstlendiği fikrini savunur. Bununla birlikte gülerken dikkatin daha çok aşağılık olan şeye yoğunlaştığı için gülmenin bu işlevini fazla ciddiye almamak gerektiğini savunur çünkü şakacı tutum, ciddi olaylar karşısında insanı ciddiyetsiz kıldığı için karaktere zarar vermektedir (Morreal, 1997, s. 10).

Platon ve Aristoteles tarafından ortaya konulan üstünlük teorisi 17. yüzyılın önemli düşünürlerinden biri olan Hobbes tarafından güçlendirilmiş ve teoriye eklemeler yapılmıştır. Hobbes'e göre daha önce bize ait olan zayıflıklarımızla karşılaştığımızda birdenbire içimizi bir yücelik duygusu kaplar (Morreal, 1997, s. 10). Hobbes tarafından savunulan bu fikirlerden yola çıkarak diyebiliriz ki gülme, içimizi kaplayan bu yücelik duygusunun etkisiyle kendimizi bir başkasından veya önceki hâlimizden daha iyi, daha üstün görme duygusunun dışı vurumu olarak kendini gösterir.

“Üstünlük Kuramının temelinde; rakibi saf dışı bırakmaktan duyulan keyif, bir başkasını dezavantajlı duruma getirmenin verdiği haz, öteki konumundaki kişinin düştüğü kötü durumdan duyulan mutluluk, başkalarının talihsizliklerinden ve acılarından alınan zevk, bedensel çirkinlik veya bozuklukların kendi bedeninde olmamasından duyulan memnuniyet ile mantıksız hareket ve eyleme gülme yer almaktadır” (Eker, 2014, s. 142).

Fikret Türkmen ise üstünlük teorisinin destekleyicileri tarafından kabul gören “ikinci benlik” kavramına dikkat çeker: “Ancak, üstünlük teorisyenlerin ortak görüşü, gülen benlikten ayrı bir benlik söz konusu olduğu şeklindedir. Kişi kendisini sanki bir başkasıymış gibi görmekte, ikinci benlikteki olaylara, başkasına saldırıdan uzaklaşmış, kişilerden soyutlanmış saçmalıklara, zayıflıklara yönelmiş kısaca zekâ veya başka bir insanî özelliklerle üstünlük duyduğumuz kişi ve olaylara güleriz. Cansız nesnelere veya tabii olayları sadece taklit ederiz. Başkalarına gülerken kendimizin gülünç duruma düşmediğimize seviniriz. Bazen da daha önceki durumumuzdan daha iyi olduğumuz duygusuyla güleriz. Buradaki gülme durumu bir yönüyle kendimizi kutlamadır.” (1996, s. 652).

Gülmenin kaynağının üstünlük duygusu olduğunu savunan Albert Rapp, gülmenin ilkel bir davranıştan kaynaklandığını ve dil ortaya çıkmadan önce de var olduğunu öne sürer (Morreal, 1997, s. 13). Barry Sanders, çoğu kez gülmenin hasetten kaynaklandığını söyler. “Hepimiz talihsizliğe gülmüşüzdür ve buna malul olmadığımız için rahatlarız.” der. (2001, s. 57).

Bu görüşler ışığında üstünlük teorisinde gülmeyi meydana getiren şeyin altında bir alay yattığı genel görüşü olsa da buna karşı çıkan yazarlar da vardır. Woltaire'e göre “Gülme, ortadaki bir durumla eğlenme duygusundan kaynaklanır ki bu kesinlikle küçük görme ve öfke ile bağdaşmaz.” Marx Eastman, “Hor görme işin içine girer girmez gülmeyi ondan ayırma” (Morreal, 1997, s. 15) teklifi ile bu görüşe karşı çıkmıştır. Farklı görüşler olsa da genel olarak diyebiliriz ki üstünlük teorisi, kişinin kendini karşısındaki kişiden daha üstün görme anlayışına dayanır.

2. Üstünlük Teorisi Bağlamında Bekri Mustafa Fıkraları

Mizahla ilgili birçok teori bulunmaktadır. Bu teorilerin en yaygın ve en çok kabul görenleri üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlama teorisidir. Çalışmada incelemeye esas aldığımız kırk sekiz fıkranın yirmi iki tanesi üstünlük teorisi bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu teorinin temelinde rakibi saf dışı bırakmaktan duyulan memnuniyet, bir başkasını avantajlı durumdan dezavantajlı duruma düşürmekten duyulan haz, başkasının talihsizlikleri ve acılarından duyulan zevk, bedeni kusur ve çirkinliklerin kişinin kendisinde bulunmamasından duyulan mutluluk vardır. Ayyaşlar şahı olarak ünlenen Bekri Mustafa'nın hemen hemen içkisiz geçen günü yoktur. Yasakları çiğnemesi, var olan otoriteye başkaldırması yüzünden baş belalardan kurtulmayan Bekri Mustafa, zekâsı ve hazırcevaplığı sayesinde kendini kurtarmayı bilir. Bize göre Bekri Mustafa fıkralarının hepsi olmasa bile büyük bir kısmı üstünlük teorisine göre değerlendirilebilir.

Bekri Mustafa, bir gün yine Balıkpazarı'nda öyle içer ki tam küfelik olur. Önceden tembihli olan meyhaneci de onu bir küfecinin sırtına bindirerek evine yollar. Bekri, o durumda evine giderken yolda sağa sola yalpa vurarak giden bir sarhoş görür, sonra da küfecinin omzuna vurarak şunları söyler:

“Sarhoşa bak, sarhoşa... Tam küfelik olmuş...” (Akçar, 2010, s. 426).

Üstünlük teorisinde başkasının talihsizliklerinden duyulan zevk ve kişinin o durumda kendisinin bulunmamasından duyduğu mutluluk vardır. Bu fıkrada Bekri Mustafa zil zurna sarhoştur. Evinin yolunu bulmak bir yana ayakta bile duramayacak hâlde olan Bekri Mustafa, gülünecek bir duruma düşmesine rağmen yalpalayarak yürüyen sarhoştan kendisini daha üstün görmektedir. Onun yalpalayarak yürümesini eksiklik olarak görmekte ve bu kusuru ile alay edip durumdan zevk almaktadır. Platon'a göre bir kimseyi gülünç kılan onun kendisini bilmemesidir. Gülünç kişiler kendisini olduğundan daha varlıklı, daha güzel, daha erdemli veya akıllı sanan kişilerdir. (Morreal, 1997, s. 8). Bekri Mustafa'nın içinde bulunduğu durumun farkında olmaması yani kendini bilmemesi fıkrada gülmeyi açığa çıkaran esas unsurdur.

Bekri Mustafa, bir ara Üsküdar İskelesi'nde kayıkçılık yapmaktadır. Bir gün Sultan Murat ile Sadrazam Bayram Paşa kılık değiştirirler. Koca ayyaşın kayığına binerler. Sahilden epeyce uzaklaşınca kayıkçı, rakı testisini dikip birkaç yudum içer. Sultan Murat:

“Baba testiye uzat, bir yudum su da ben içeyim!” der.

Bekri Mustafa güler:

“Sen içemezsin oğul, içindeki su değil, rakı!”

Padişah:

“Niye içemeyelim?” deyince:

“Tahammül edemezsiniz, belli mi olur, hem kendinizi hem beni yakarsınız!”

Padişah, ısrar edince testiye uzatır. Testi elden ele dolaşır. Bir ara Sultan Murat:

“Baba, sen padişah yasasından korkmaz mısın?” diye sorar.

Bekri Mustafa:

“Korkarım, amma padişah beni burada nerden görecek?” der.

Padişah:

“Ya ben haber versem?” deyince;

“Veremezsin, sen de içtin, kellelerimiz beraber gider!” cevabını verir. Bunun üzerine çakırkeyif olan padişah:

“Ya ben padişah, bu adam da Sadrazam Bayram Paşa ise! deyince, Bekri Mustafa kürekleri bırakıp kahkahayı atar:

“Seni köftehor! Ben demedim mi tahammül edemezsin diye! şunun şurasında iki yudum rakı içtiniz, biriniz padişah, biriniz vezir olmaya kalktınız!” (Akçar, 2010, s. 368).

Fıkrada Bekri sarhoştur ancak karşısındakinin içki içtikten sonra mantıklı düşünmemesini bir kusur olarak görür, üstünlük duygusu içerisinde karşısındakinin hâline bu hâlin kendinde de olamamasından duyduğu memnuniyetle güler. Zira Bekri, devamlı içerken karşısındakilerin iki yudumda bu hâle gelmelerini komik bulur ve kendini üstün görür.

Bekri Mustafa, bir gün birisi ile basit bir nedenden dolayı tartışmaya başlar. Kendisini çok beğenen adam, Bekri'nin dik dik yüzüne bakarak bağıır:

“Gözünü aç!... Sen benimle boy ölçüşemezsin. Ben istersem seni hemen satarım; fakat sen beni satamazsın.”

Bekri, hiç istifini bozmadan ona şu karşılığı verir:

“Çok doğru söylüyorsun açık göz zade! Benim kıymetim olduğu için sen beni çabuk satabilirsin; ama senin hiçbir kıymetin olmadığı için ben seni satamam.” (Akçar, 2010, s. 380).

Üstünlük teorisinde akıl ve zekâ ön plandadır. Fıkrada Bekri Mustafa, zekâsı ve hazırcevaplığı sayesinde kendisi ile alay etmek, kendisini ezmek isteyen adama üstünlük sağlayıp onu gülünç duruma düşürmektedir.

Bekri'nin arkadaşlarından biri, bir iş için Merzifon'a gidecektir. Yola çıkmadan önce Bekri Mustafa'ya uğrayarak onunla vedalaşır. Gittiği yerden bir şey isteyip istemediğini sorar. Bekri de:

“Merzifon'un eşekleri meşhurdur. Gelirken bana bir tane getir. Bedeli ne kadarsa veririm.” diye arkadaşını sıkı sıkı tembih eder.

Aradan hayli gün geçmiştir. Bir akşam Bekri Mustafa, meyhaneye giderken Merzifon'a giden arkadaşına rast gelir. Hâl ve hatırını sorduktan sonra:

“Arkadaş! Hani size bir eşek ısmarlamıştım...”

Tuhaflukta Bekri'den aşağı kalmayan adam:

“Eyvah, unuttuğum!... Şimdi seni gördüm de hatırıma geldi” diye karşılık verir. Bunu gören Bekri Mustafa da lafın altında kalmaz ve der ki:

“Hacet kalmadı. Siz geldiniz ya kâfi!” (Akçar, 2010, s. 375).

Fıkıradaki arkadaşı Bekri Mustafa'nın anlamayacağını düşünerek onu bir söz oyunuyla küçük düşürmeye çalışır. Ancak Bekri oldukça zeki, hazırcevap biri olduğundan bu söz oyununu evirip çevirir sahibine iletir. Onun zekâsını küçümser ve kendisini üstün çıkarmayı bilir.

Bekri bir gün çok fazla içki içer. Onu bu hâlde gören devriye ekipleri yakaladığı gibi Bekri'yi doğruca kadının huzuruna çıkarırlar. Kadı, Bekri'nin sarhoş olup olmadığını anlamak için ona şu soruyu sorar:

“Senin Tanrın kimdir?”

Bekri, gülümseyerek şu cevabı verir:

“Kadı Hazretleri! Bu soru sana ait değil. Onu kabirde sual melekleri Münker ve Nekir soracaktır.”

Kadı, bu hazırcevaplığına gülerken Bekri'yi affeder ve serbest bırakır (Akçar, 2010, s. 374).

Oldukça hassas bir konu olan din ve inanç, Bekri Mustafa'nın fıkralarında sıkça işlenmiştir. Kişinin dini bilgilerinin tam veya yetersiz oluşu, ibadetleri kişi ile Allah arasındadır. Başka bir kulun – bu bir kadı da olsa- bunu sorgulama hakkı yoktur. Halkın yükselen sesi olan Bekri Mustafa, her defasında görevi dışına çıkıp insanları dini yönden tartmaya çalışan cahil bir hocanın veya hadsiz bir görevlinin karşısında durarak bu kişilere haddini bildirir. Fıkıradaki kadı, Bekri'nin sarhoşluğunu bilmekte ve onu sorularıyla alt edip küçük düşürmek istemektedir. Bekri verdiği yanıtla dini bilgilerinin tam olduğunun mesajını da vererek onu bilgisiyle alt eder ve üstünlük sağlar.

Bir gün Bekri Mustafa'yı sarhoş bir hâlde yakalayıp kadı efendinin huzuruna götürürler. Kadı hiddetle der ki:

“Ayıp değil mi sana... Bu yaşa, şu boya gelmişsin hala şu mundarı bırakmamışsın?”

“İyi amma efendi hazretleri benim o mundarı temiz bir yere gönderdiğim yok ki!”

“Yalan söylüyorsun... Bak üstüne başına da dökmüşsün...”

“Hakkınız var kadı efendi... kopası ellerim titriyor, yoksa bir katresini bile ziyan etmek istemem...”

“Peki haram olduğunu da bilmiyor musun?”

“İyi amma efendi hazretleri, sizin arkanızdaki ibrişim kaftan helal midir sanki?”

“Tabii helaldir, çünkü içine pamuk katılmıştır.”

“Bize de meyhaneciler safi şarap vermezler, yarı yarıya su katarlar da öyle verirler. Şu hâlde şarap da helaldir.” (Emeksiz, 2010, s. 236).

Bekri Mustafa, haksız durumdayken bile kendini zekâsıyla üstün çıkarabilir. Fıkıradaki sarhoş hâldeyken kadı huzuruna çıkarılan kahramanımız kadı tarafından azarlanır ve zor, bir duruma düşer. Ancak Kadı'nın sorduğu soruya bir soruyla karşılık verir ve Kadı'nın cevabını referans göstererek şarabı helal çıkarır. Kadı, şarabın haram

olduğunu Bekri'ye teyit ettirmek istemektedir ancak dinimizce erkeklerin ipek giymesi de haramdır. Kadıya ipekten yapılan ibrişim kaftan giydiğini ve ipeğin de dinimizce erkeklere haram olduğunu ima eder. Sarhoşken bile ince bir zekâ ürünü olan cevabıyla kadıyı küçük düşürüp kendini üstün kılmayı beceren Bekri, zafer kükremesi olan gülmeyle okuyucuyu baş başa bırakır. Fıkıradaki aynı zamanda dönemin sosyal aksaklıklarından biri olan usulsüzlük, haksız kazanç da meyhaneye nezdinde ustaca eleştirilerek toplumun durumu ortaya konur.

Bekri Mustafa şahitlik yapmak için Fatih Kadısı'nın karşısına çıkmıştı. Kadı Bekri'ye sordu:

“Sen Kur'an okumasını bilir misin?”

“Bilirim kadı efendi”

“Ölü yıkamasını?”

“Onu da bilirim”.

“Peki ölüyü mezara gömerlerken kulağına bir şeyler söylerler, onu da bilir misin?”

Bekri Mustafa Fatih kadısının bu münasebetsiz suallerine daha fazla tahammül edemedi, şu cevabı verdi:

“Ne talihli insanmışsın ki, Fatih kadısının huzuruna şahitliğe gelmekten kurtuldun” derim.” (Emeksiz, 2010, s. 238-239).

Fıkıradaki şahitlik yapmak isteyen Bekri'ye inançla ilgili sorular soran kadı, esasında onun şahitliğini geçersiz kılıp Bekri'yi küçük düşürmek istemektedir. Bu garip sorularla baş etmeyi bilen Bekri; kadının niyetini anlamış, kıvrak zekâsı ve hazırcevaplığının ürünü olan bir cevapla kendini üstün, ötekini küçük düşürmeyi başarmıştır. Bu üstünlük duygusu okuyucunun da hoşuna gitmiş ve gülme unsuru öne çıkmıştır.

İçkiye tövbe eden Bekri, artık ağzına bir yudum içki koymayacak ve meyhanelere adım atmayacaktır. Akşama kadar direnen Bekri, hava kararınca dışarı çıkar. Yolu üzerinde gözüne ilişen meyhaneye girmez, devam eder. Karşısına çıkan ikinci ve üçüncü meyhaneye de kendine hâkim olarak girmez. Biraz daha yürüyen Bekri kendi kendine söylenir:

“Aferin Bekri!” der, “Bu meyhaneye bolluğunda mücadeleyi kazandın sayılır. Bu başarının şerefine iki kadeh patlatmak hakkındır!”

Bekri, böylece önüne ilk çıkan meyhaneye dalar (Akçar, 2010, s. 397).

Fıkıradaki bir daha meyhaneye girmeyeceğine ve içmeyeceğine dair söz veren Bekri Mustafa, önüne çıkan ilk meyhaneye kendini tutarak girmez. İlk sınavını başarıyla atlatan Bekri Mustafa, ikinci kez bir meyhaneye ile karşılaşır ve sözünde durarak yine içeri girip içmez. Üçüncü kez karşısına çıkan meyhaneyi görünce Bekri Mustafa kendini tebrik eder ve sözünde durduğu için başka bir meyhaneye gidip içmeye başlar. Hobbes'e göre daha önce bize ait olan zayıflıklarımız ile karşılaştığımızda içimizi bir yücelik duygusu

kaplar (Morreal, 1997, s. 10). Üstünlük teorisinde kişi bu yücelik duygusunun etkisi ile kendini önceki hâlimden daha iyi, daha üstün görme eğilimindedir. Fıkra da hemen hemen ayık gezmeyen Bekri, ilk üç meyhaneye girmemesini bir başarı olarak görür ve önceki hâlimden daha iyi, daha üstün olduğunu vurgulayarak okuyucu/dinleyiciyi gülmeye baş başa bırakır.

Bekri Mustafa, zengin bir arkadaşının düzenlediği eğlenceye gider. Mükemmel bir saz takımı çalar. Çengi Nazlı adında bir kadın da şarkı söylemekte ve oyun oynamaktadır. Bir ara, Bekri'nin yanında oturan davetlilerden birisi alçak bir sesle sorar:

“Şu şarkı söyleyen çengi kadına dikkat ettin mi? Ağzını açtığı zaman gözlerini kapıyor. Neden acaba?”

Bekri, hemen şu karşılığı verir:

“Her hâlde, berbat sesinden dinleyicilerin çektikleri sıkıntıyı gözü ile görmemek için olacak!” (Akçar, 2010, s. 371).

Bekri Mustafa'nın gittiği eğlence sesi kötü bir çengi kadın şarkı söylemektedir ve Bekri Mustafa, bu eksikliğin kendinde olmamasından duyduğu memnuniyetle kadının şarkı söylerken gözlerini kapamasını, sesinin çok kötü olmasına bağlar ve bu durumla alay ederek kendini üstün görür.

Hayatında hemen hemen hiç su içmeyen Bekri Mustafa, bir gün iyice hastalanır. Etrafında bulunanlardan bir bardak su ister. Muziplik olsun diye içlerinden birisi:

“Bekri, hani sen ömründe hiç su içmemiştin. Biraz daha sabret nasılsa öleceksin. Öbür dünyada doya doya suyu içersin. Bu dünyada senin en büyük düşmanın su değil mi?”

Bekri boynunu bükerek:

“Etmeyin Ağalar, insan ölürken bile en büyük düşmanı helâlleştir.” (Akçar, 2010, s. 384).

Hasta olan Bekri Mustafa, arkadaşlarından su isteyince arkadaşları muziplik olsun diye Bekri'ye daha önce ömründe su içmediğini söylediğini hatırlatıp sabretmesini, zaten biraz sonra öleceğini, öldüğü zaman öbür dünyada bolca su içebileceğini söyleyip Bekri'yi müşkül ve çaresiz bir duruma sokmak isterler. İnce zekâsı ve hazırcevaplığı ile tanınan Bekri Mustafa, bu sözlerin altında kalmaz. Ölmeden önce düşmanla bile helâlleşmek gerektiğini söyleyerek dini vecibeleri hatırlatır ve kendini üstün çıkarmayı bilir.

Hayvan beslemeye merak saran Bekri Mustafa'nın evinde her türden hayvan bulunmaktadır. Nihayetinde Bekri bir ayı yavrusu alır, ona selem vermeyi, el öpmeyi bile öğretir. Bekri, bir köpek gibi peşinden ayrılmayan ayı yavrusunu Balıkpazarı'ndaki Rafael'in meyhanesine götürür. Rafael ayıyı görünce Bekri'yi kızdırmak için oradakilere:

“Takdim ederim, Bekri'nin küçük kardeşi” der. Bekri, hiç istifini bozmadan ayıya döner:

“Haydi bakayım aslanım, şu amcanın elini öpsene!” Ayı da el öpmek üzere ayağa kalkınca meyhaneci Rafael'in ödü kopar. Soluğu dışarıda alır. Rafael'in bu hâlini gören müşteriler kahkahayı basarlar. Bekri ayıya tekrar:

“Haydi amcanın peşinden git.” der.

Rafael kaçır, ayı kovalar. Birçok semti dolaştıktan sonra tekrar Balıkpazarı'na gelirler. Bekri Rafael'e acıyıp ayıyı yanına çağırınca kovalamaca sona erer. Halk bu duruma kahkahalarla güler. Bekri aslında içkisine su kattığı için Rafael'e ders vermek istemiştir. Rafael de bu oyunu anlar, bir daha hile yapmaz (Akçar, 2010, s. 396).

Fıkra da Meyhaneci Rafael, ayıyı Bekri Mustafa'nın küçük kardeşi olarak tanıtıp Bekri Mustafa'yı halkın önünde gülünç duruma düşürmek ister. Kıvrak bir zekâyâ sahip olan Bekri, Rafael'i kastederek 'öp amcanın elini' der ve Rafael'i gülünç bir duruma sokarak durumdan üstün çıkmayı başarır.

Kelin birisi hamamda külahını kaybeder. Hamamcılara bağırıp çağırarak ille de külahın bulunmasını ister. Hamamcı, adamı başından savmak için:

“Sen yalan söylüyorsun arkadaş! Buraya geldiğin vakit kafanda hiçbir şey yoktu!”

Bu esnada orada bulunan ve bu haksızlığa artık dayanamayan Bekri Mustafa, kel adamın başını göstererek şöyle konuşur:

“Baksanıza yahu, bu baş buraya hiç külahsız gelir mi?” (Akçar, 2010, s. 408).

Bekri Mustafa; haksızlığın karşısında duran, adaletli, merhametli bir halk adamıdır. Haksızlığa uğrayan adama arka çıkarak hamamcının haksız eleştirilerine engel olur. Fıkra da gülmeyi sağlayan unsur “Baksanıza yahu, bu baş buraya hiç külahsız gelir mi?” cümlesinin altında yatan ince alayda gizlidir. Üstünlük teorisinde karşıdaki kişide görülen eksikliğin kendinde olmamasından duyulan haz sonucu gülme ortaya çıkar. Fıkra da adamın kel olması ve Bekri Mustafa'nın bu eksiklikten muaf olmasından duyulan haz okuyucu/dinleyiciye hissettirilir ve gülme eylemi ortaya çıkar.

Zil zurna sarhoş olan Bekri Mustafa güç bela Balıkpazarı'ndan geçerek Yenicami'nin karşısındaki dükkânların önüne gelir. Sırtını bir duvara dayayarak oturur. Bu sırada yanına gelen bekçi, Bekri Mustafa'ya kimi beklediğini sorar. Bekçi, evini beklediğini söyleyen Bekri'nin söylediklerinden hiçbir şey anlamadığını belirtir. Bekri Mustafa; bekçiye hiçbir şeyden haberi olmadığını, dünyanın döndüğünü söylese de bekçi merakla söylediklerinin bu durumla ne ilgisi olduğunu sorunca Bekri kızarak şöyle der:

“Hâlâ mı anlayamadın? Şu dünya dönüyor... Evet!.. Bunu işittiğim zaman önce ben de inanmamıştım. Ama bu akşam dünyanın döndüğünü gerçekten görüyorum. Mademki dünya dönüyor, mahallemiz de evimiz de dönecek... Neredeyse önümüzden geçecek... O zaman oraya kadar gitmektense, önüme

çıkarcıkılmaz hemen evime dalarım... Şimdi anladın mı odun kafalı herif!... Evimin, önünden geçmesini bekliyorum ben!” (Akçar, 2010, s. 410).

Zil zurna sarhoş olan Bekri Mustafa, karşısına çıkan beççi karşısında suçlu ve haksız durumdadır ancak içinden çıkılması güç durumlarda bile kendisini kıvrak zekâsı ile kurtarabilmesi Bekri Mustafa'nın en önemli özelliğidir. Yürüyemeyecek kadar sarhoş olmasına karşın dünyanın döndüğü bilgisi ile kendinin evini beklemesi arasında bir ilgi kuramayan beççi karşısında kendini daha akıllı ve üstün görerek hem karşısındakini küçümser hem de kendini bu olumsuz durumdan kurtarmayı başarır. Üstünlük teorisinde güllüncü ortaya çıkaran şey, kişinin kendini bilmemesidir. Kendini bilmeyen insan, kendini karşısındakinden daha akıllı, daha üstün görür. Bekri Mustafa'nın ayakta duramayacak bir hâldeyken bile beççi karşısında kendini haklı ve üstün çıkarması, okuyucu/dinleyiciyi gülme unsuruyla baş başa bırakır.

Bekri Mustafa, bir gün iyice sarhoş olur. Öyle ki sağını soluğu bile ayırt etmekten âciz kalır. Yolda rastladığı bir adama sorar:

“Hemşerim, bizim eve bu sokaktan gidilir mi?”

“Peki sizin ev nerede?”

Bekri, kahkahayı basarak:

“Birader! Ben evimin nerede olduğunu bilseydim, sana sorar mıydım?” (Akçar, 2010, s. 419).

Fıkırada Bekri'nin gülmesinin altındaki sebeplerden birincisi, kendi düştüğü durumun komikliğidir. Moreal, *“Alay etmenin mizahtaki çeşitli modern biçimler içinde vardığı son nokta kendi kendine gülmektir.”* der (Moreal, 1997, s. 14). Bekri Mustafa'nın kendisiyle alay ederek gülmesi, üstünlük teorisi ile açıklanabilir ve bu durum okuyucu/dinleyicide gülmeyi açığa çıkarır.

İkincisi ise rastladığı adamın evinin yolunu soran Bekri Mustafa'ya *“Peki, sizin ev nerede?”* sorusunu yöneltmesidir. Adamın bu sorusu Bekri Mustafa'nın kendisini karşısındakinden daha üstün görmesine yol açmıştır. Nitekim Bekri, sarhoş olduğu için evinin yolunu bilemez ancak karşısındaki sarhoş değildir ve onun da evinin yolunu gösterememesi kendinde olmayan Bekri için güllünc bir durumdur. Hem Bekri'nin kendi kendine gülmesi hem de kendini karşısındakinden daha akıllı ve üstün görmesi okuyucu/dinleyicide gülmeye yol açmıştır.

Bekri, bir akşam haddinden fazla kaçırmıştır içkiyi. Yalpalayarak, fırtınaya tutulmuş çürük bir tekne gibi sallana sallana evinin kapısına kadar gelir. Orada canı kesilip yere yıkılır. Bu sırada oradan geçmekte olan devriyeler onu görmüştür. Yanına yaklaşarak kolundan tutarlar:

“Haydi kalk. Seni ağa kapısına götüreceğiz.”

Bekri, evinin kapısını göstererek cevap verir:

“Bırakın beni kardeşler! Hâlim olsa evimin kapısına giderdim.” (Akçar, 2010, s. 422).

Fıkırada Bekri sarhoştur ve evinin önüne yıkılır. İçki yasağını çoğu zaman delen Bekri Mustafa, hatalıdır ve devriyeler tarafından ağa kapısına götürülmek istenir ancak evinin önüne yığılan Bekri Mustafa'nın kalkıp evine gitmeye bile mecali yokken ağa kapısına gitmesi mümkün değildir. Bekri, sarhoşken bile verdiği zekâ ürünü bir cevapla rakibini saf dışı bırakmış, haksız bir durumdayken bile kendini üstün çıkarmayı bilmiştir.

Zevk ve eğlence meclislerinin birinde Bekri Mustafa, orada rastladığı bir hocaya şöyle seslenir:

“Bari şu başındaki sarığı çıkar.” der.

Hoca, kaşlarını çatarak karşılık verir:

“Yooook, bu olmaz. Çünkü sarık; imanun belirtisidir. Onu çıkarırsam imanum gider.”

Bekri, cahil hocanın bu sözünü işitince dayanamaz:

“Hocam! Öldüğün zaman da, başındaki sarık olduğu hâlde mi mezara gideceksin?” der.

Hoca, “Hayır” diye karşılık verince Bekri ona şöyle cevap verir:

“Öyleyse hocam; öbür dünyaya imansız gideceksin!...” (Akçar, 2010, s. 423).

Bekri Mustafa'nın cahil din adamlarına tahammülü yoktur. Eğlence meclisinde bile sarığını çıkarmayan hocanın bir de üstünlük taslayarak sarığın imanun belirtisi olduğunu söyleyip kendini üstün görmesine tahammül edemeyen Bekri, hocaya öldüğü zaman başında sarıkla gidilip gidilemeyeceğini sorar. Aldığı cevabı referans kabul edip hocaya o zaman imansız gideceğini söyleyerek rakibini avantajlı durumdan dezavantajlı duruma düşürür ve bu hazla kendini üstün çıkarır. Bu durum okuyucu/dinleyicinin gülmesine yol açar.

Bekri Mustafa'nın oturduğu mahallede bir bakkal vardır. Herkes, onun elinin uzunluğundan söz eder, bin türlü hile ile iş yaptığını bilir. Bekri, bir gün bakkalın masum bir hâlde elleri çenesinde düşündüğünü görür:

“Hayrola bakkalbaşı, ne düşünüyorsun gene?” Adam, başını kaldırıp Bekri'ye cevap verir:

“Sorma ağa, sorma!... Kör olası hırsızlar gece dükkânıma girip teraziyile dirhemleri çalmışlar!” Bekri Mustafa, bıyık altından gülerken şunları söyler:

“Vah vah, çok üzülüm! Desene sana çalacak bir şey bırakmamışlar.” (Akçar, 2010, s. 432).

Bekri Mustafa, sıradan bir sarhoş değildir. Onun sarhoşluğu, toplumun aksaklıklarına bir başkaldırıdır. Bekri Mustafa adaletsizlik yapan kişilerin karşısında dimdik durur. Fıkırada hile ile haksız kazanç sağlayan bakkal, Bekri Mustafa'nın hedefindedir. Dükkâna

hırsız girdiğini, terazi ve dirhemleri çaldığını söyleyen adama Bekri'nin gülerek verdiği cevap güldürürken düşündürülen bir cinstendir. Bekri, verdiği cevapla rakibini küçük düşürmüş ve bu başarının verdiği haz gülme unsurunu açığa çıkarmıştır.

“Bekri Mustafa, bir gün iyice kafayı bulduktan sonra, ‘Haraç, mezat İstanbul’u satıyorum!’ diye bağırmaya başlar. O sırada kılık değiştirerek orada dolaşmakta olan padişah, bunu duyar ve Bekri’yi yakalattır. Ne halt ettiğini sorunca Bekri Mustafa, içki şişesini göstererek, ‘Alan da bu, satan da bu!...’ der.” (Akçar, 2010, s. 436).

İçki, insanları aklıyla hareket etmekten alıkoyan bir maddedir. Birçok fıkrada, içki ile arası çok iyi olan Bekri Mustafa'nın başının bu dostluk yüzünden belaya girdiğini görmek mümkündür. Fıkra İstanbul'u sattığını söyleyen Bekri'yi padişah işitir ve hesap sormaya başlar. İçinden çıkılmaz bir duruma düşen Bekri Mustafa, ince bir zekânın ürünü olan cevabıyla suçu içkiye atarak kendini haksızken haklı çıkarmayı ve başını bu beladan kurtarmayı da bilir.

Bekri Mustafa Ağa bir gün gizlice bir meyhanede içerken bostancıbaşı aniden içeri girer. Bunu gören Bekri Mustafa ise şişesini kadehini aldığı gibi meyhanenin bahçesindeki havuzun içine atlar. Bostancıbaşı işin farkına varır:

“Bekri oradan çık!” diye bağırır. Bekri başını sudan çıkararak:

“Yok. Bana şimdi sen karışamazsın Kaptan Paşa karışır!” cevabını verir (Akçar, 2010, s. 440).

Bostancıbaşı sarayın en büyük amiridir ve hükümdarın en yakınındaki görevlilerden biridir. Boğaziçi, Adalar, Haliç başta olmak üzere İstanbul'un önemli bir kısmının muhafazası ve kontrolü ona aittir. Sahillerde yapılacak yalı vs. onun müsaadesi olmadan yapılamaz. Genellikle saray içinden idam edileceklerin idamına memur olan kişidir. Sarayda yetiştirilip tayin edilen bostancıbaşılar veziriazamlığa kadar yükselebilir (Özcan, 1992). Fıkra Bekri Mustafa, bir meyhanede gizlice içerken bostancıbaşına yakalanır. Bu derece önemli bir kişi tarafından yakalanan Bekri Mustafa, durumun vahametinin farkındadır ve kendini bahçedeki havuza atar. Bekri Mustafa'nın sarhoşken bile yaptığı bu hareket, ince bir zekânın ürünüdür. Nitekim bostancıbaşının vazifesi karadadır. Su ve denizden sorumlu olan Kaptan Paşa'dır. Bekri Mustafa kendisini suya atarak rakibini saf dışı bırakmış ve verdiği cevapla kendini haklı ve üstün çıkarmayı başarmıştır.

Bekri Mustafa'nın keskin zekâsını, nüktedanlığını en iyi yansıtan ve üstünlük teorisi bağlamında değerlendirilebilecek bu fıkrasının benzer bir örneği de aşağıdaki şekildedir:

Bekri Mustafa bir akşam içkiyi fazla kaçırınca evine giderken ayağı takılarak yağmurdan dolayı birikip göl hâlini alan suyun içine düşer ve sarhoşluğun da etkisiyle eve gitmekten vazgeçip derin bir uykuya dalar. Bunu gören karakol görevlileri Bekri Mustafa'yı karakola götürmek için uyandırmaya çalışırlar. Bekri uyanarak

hiddetle adamlara kim olduklarını sorar. Karakol görevlileri olduğunu söyleyen adamlara şu cevabı verir.

“O hâlde haydi çekin arabanzı! Burası size ait değildir. Kaptan Paşa gelsin. Deryaya o karışır.”

Nihayet karakol fertleri Bekri Mustafa'yı kaldırarak evine götürürler (Akçar, 2010, s. 456).

Bekri Mustafa sarhoş olarak yakalanıp karakola götürülür. O zamanlar içki içmek kesinlikle yasaktır ve içki içmenin cezası yirmi değnektir. Ertesi gün Bekri Mustafa ve o gece sarhoş olan birçok adam, yeniçeri ağasının huzuruna çıkarılır. Ağa, yeniçeriyim diyeni ben de yeniçeri ağasıyım, kalyoncuyum diyeni ben de Kaptan Paşa'yım, sipahiyim diyeni ben de sipahi zabıtasıyım, çulhayım diyeni ben de esnaf kâhyasıyım diyerek dövdürür. Sıra Bekri Mustafa'ya gelir. Ağa:

“Sen kimsin?” diye sorar.

Bekri Mustafa:

“Bendeniz Balat Yahudi Havrası hademesiyim.” der.

Ağa cevaptaki nükteyi anlayınca kahkahayla güler, Bekri'yi affederek salıverir” (Akçar, 2010, s. 453).

Bekri Mustafa'nın başı alkol yüzünden beladan kurtulmaz. Bekri'nin içkiye düşkünlüğü, onu sık sık devlet görevlileriyle karşı karşıya getirir. Fıkra Bekri, yine suçüstü yakalanmıştır. Suçlu olan Bekri, durumdan kurtulmanın çaresini düşünür. Zira ağa, görevini sorduğu kişilerin cevabına göre kendini o görevin başındaki ilan ederek dövdürür; kimse cezadan kurtulamaz. Durumdan kurtulmak için Bekri'nin verdiği cevap ince bir zekânın ve kendini haksızken haksızlığını bertaraf edip üstün kılmanın en güzel örneklerindedir. Bekri Mustafa'nın ağaya kendini Yahudi havrasının hizmetçisi olarak tanıtmaması hem ağanın hem de okuyucu/dinleyicinin gülmesine yol açar. Çünkü ağa kendisini ne Yahudi ne de hizmetçi başı ilan edecektir. İnce bir zekâ ve üstün bir espri anlayışının göstergesi olan cevabıyla Bekri Mustafa, hem haksızlığını bertaraf ederek üstün çıkmayı hem de dayaktan kurtulmayı başarmıştır.

Kumkapı meyhanesinde demlendikten sonra Beyazıt Camisi önünden geçen Bekri Mustafa, bir cenazenin götürüldüğünü görünce cemaati durdurur. Tabutu açan Bekri Mustafa, cenazenin kulağına bir şeyler fısıldar ve cemaate gidebileceklerini söyler. Bu duruma şaşırان biri, Bekri Mustafa'ya cenazenin kulağına ne söylediğini sorunca Bekri:

“Dünyadan ahirete gitmekte olan bu kişiyi görünce hatırlama geldi. Kendi kendime düşündüm ki ahirettekiler bu yeni misafire herhalde dünyanın hâline dair sorular soracaklar. Bu da belki onlara gerektiği gibi bilgi vermeyecek. İşte bunun için cenazeyi durdurarak kulağına dedim ki:

“Ey arkadaş! Allah selamet versin. Ahirete ulaştığın zaman sana dünyanın hâlini sorarlarsa, ‘Bekri Mustafa Cami-i Kebir’de vaiz oldu’ cevabını ver. Artık dünyaya dair başka bilgiye ihtiyaçları kalmaz.” (Akçar, 2010, s. 454-455).

Kişinin kendisiyle alay etmesi, üstünlük teorisine göre mizahta ulaşılabilecek en son noktadır. Bekri Mustafa; içinde yaşadığı toplumun aksaklıklarını göz önüne sermek için kendisi gibi ayyaş birinin bile imamlık konumuna getirildiğini söyleyip kendisiyle alay ederken aynı zamanda mizahın keskin oklarıyla dönemin yönetimini ve toplumun yaşayış şeklini vurur. Bu aynı zamanda içinde yaşadığı topluma karşı kazanılmış bir üstünlük ve zaferdir. Bekri, hemen hemen ayık gezmeyen bir sarhoş olmasına karşın kendisindeki eksikliği bilmektedir. İçinde yaşadığı gerçeklere karşı adeta körleşen toplum ise bunun farkında bile değildir. Bekri, bu durum karşısında kendini diğerlerinden üstün görmekte ve Bekri'nin duyduğu üstünlüğün haklı bir sonucu olan haz; okuyucuyu/dinleyiciyi gülmeye baş başa bırakmaktadır.

3. Sonuç

Hayatı hakkında oldukça sınırlı bilgiye ulaştığımız Bekri Mustafa; Osmanlı sınırları içinde yaşamış, içinde yaşadığı toplumun sorunlarına yüz çevirmeyen, dönemindeki yasaklara ve baskılara boyun eğmeyen, kıvrak zekâsı ve hazırcıvahlığı ile halkın duygularının tercümanı olan ve ünü günümüze kadar ulaşan tarihi bir şahsiyet, bir fıkra tipi, bir halk kahramanıdır.

Bekri Mustafa; yaşadığı dönemin sorunlarına ve o dönemin baskıcı anlayışına sarhoşluğunu bir kalkan gibi kullanarak karşı durmuş, ince bir zekânın ürünü olan fıkralarıyla ortamları şenlendirerek toplumda tanınan ve sevilen bir üne kavuşmuştur.

Bir halk kahramanı olan Bekri Mustafa'nın fıkraları, hayatından izler taşır. Onun fıkraları hazırcıvahlığının ve haksızlıklara karşı duruşunun yansıtıldığı bir ayna gibidir. Fıkralarının çoğu ayyaşlıkla ilgili olmakla birlikte ahlak ve terbiye, eğitim, sosyal hayat gibi toplumla ilgili bütün sorunlar onun fıkralarında kendine yer bulmuştur. Bir kalkan olarak kullandığı ayyaşlığının arkasından topluma mesajlar verilerek insanlık iyiye, doğruya yönlendirilmiştir.

Çalışmada fıkranın kavram ve tür olarak tanımı yapıldıktan sonra fıkra tasnifleri içinde Bekri Mustafa'nın yerine değinilmiş, fıkralarından da örnekler verilerek Bekri Mustafa tanıtılmaya çalışılmıştır. Çalışmada üstünlük teorisi hakkında bilgi verilerek Bekri Mustafa'ya bağlı olarak anlatılan fıkralar üstünlük teorisi bağlamında değerlendirilmiştir.

Aklı, kıvrak zekâsı ve hazırcıvahlığı ile tanınan ve sevilen Bekri Mustafa'nın bu yönü fıkralarına da yansımış, her seferinde Bekri Mustafa kendini sıkıntılı durumlardan bu özellikleri sayesinde kurtarabilmiş ve karşındakine üstünlük sağlayabilmiştir. Bu nedenle Bekri Mustafa fıkralarının büyük bir kısmının üstünlük teorisi bağlamında açıklanabileceği tespit edilmiştir.

İnsanı diğer türlerden ayıran bir eylem olan gülmeyi açıklamak amacıyla birçok teori geliştirilmiştir. Bunlardan en eskisi ve popüler olanı üstünlük teorisidir. Üstünlük teorisinde akıl ve zekâ ön plandadır. Kişinin kendini zekâ, beceri, mevki gibi yönlerden karşındakinden üstün görmesi olarak açıklanan bu teori bağlamında Bekri Mustafa tipi akli ve zekâsı ile fıkralarına dâhil

olan hoca, kadı, bostancıbaşı hatta padişaha bile üstünlük kurabilen bir karakterde karşımıza çıkmaktadır.

İncelemeye esas aldığımız 117 fıkra okunmuş ancak bu metinlerin çoğu oldukça uzun olup fıkra metninden ziyade hikâye formuna yakın olduğu için bu fıkralar içerisinde 48 tanesi mizah teorileri açısından incelemeye esas alınmıştır. İnceleme sonunda 48 fıkradan yirmi iki tanesi üstünlük teorisi bağlamında açıklanmaya uygun görülmüştür.

Çalışmamızda Türk halk edebiyatının fıkra varlığı içinde önemli bir yeri olan ve üzerinde fazla bir çalışma yapılmayan Bekri Mustafa fıkralarının daha birçok açıdan incelenmeye elverişli bir yapıya ve zenginliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. İncelediğimiz fıkralardan hareketle o dönemdeki gelenek ve görenekleri, gündelik yaşam tarzını, sosyal hayatı, toplumun ahlak anlayışını, toplumun ekonomik durumunu, toplumda görülen aksaklıkları, toplumun içinde bulunduğu ruh hâlini ve halkın inanç sistemini yansıtan birçok motifin yer aldığı açıkça görülmektedir.

4. Kaynakça

- Abalı, İ. (2016). Mizah Teorileri Bağlamında Yörük Fıkraları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 9(17): 113 – 132.
- Akçar, R. (2010). *İki Osmanlı Nüktedanunun (Bekri Mustafa – İncili Çavuş) Fıkraları Üzerine Bir Araştırma*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Altunel, İ. (2003). *Latife*, TDV İslam Ansiklopedisi, 27: 109-110. <https://islamansiklopedisi.org.tr/latife--edebiyat> adresinden 04.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Bayraktar, Z. (2010). *Mizah Teorileri Ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlihi*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Gerçek Yayınevi.
- Devellioğlu, F. (1988). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitapevi.
- Efe, N. R. (2013). *Türk Nüktecileri*, Salkımsöğüt Yayınları.
- Eker, G. Ö. (2014). *İnsan Kültür Mizah/Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah*. Grafiker Yayınları.
- Elçin, Ş. (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Emeksiz, A. (2010). *Bir İstanbul Kahramanı Bekri Mustafa (İnceleme – Metin)*. Mühür Kitaplığı.
- Morreal, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak* (A. Kubilay – S. Şenay, Çev.). İris Yayınevi. (1983).
- Özcan, A. (1992). Bostancı. TDV İslam Ansiklopedisi, 6: 308-309. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bostanci> adresinden 02.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Özkan, İ. (1983). *Nasreddin Hoca'nın Tarihi Şahsiyeti ve Fıkraları Üzerine Bir İnceleme*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1992). *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*. Selçuk Üniversitesi Yayınları.

- Sanders, B. (2001). *Kahkahanın Zaferi Yıkıcı Tarih Olarak Gülme* (K. Atakay, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (1995).
- Şimşek, E. ve Elaltuntaş Ö. F. (2018). Osmanlı Devleti'nde Uygulanan İçki Yasağının Fıkralara Yansımaları. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 16: 21-38.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1979), "Fıkra", 3: s.220, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Türkmen, F. (1996). Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasreddin Hoca Fıkraları. *Türk Kültürü Dergisi*, 403: 649-655.
- Usta, Ç. (2009). *Mizah Dilinin Gizemi*. Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, D. (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*. Akçağ Yayınevi.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. <http://sozluk.gov.tr/> adresinden 03.01.2023 tarihinde alınmıştır.